

Вирази в математиці відіграють приблизно таку саму роль, як слова в мові або як окремі цеглини в будинку. Математична мова — це мова виразів. Щоб опанувати її, треба навчитися оперувати математичними виразами, розуміти їх зміст, уміти записувати у зручному вигляді. Існують різні види математичних виразів.

У цьому розділі ви дізнаєтеся про:

- вирази зі змінними;
- вирази зі степенями;
- одночлени;
- многочлени;
- дії над многочленами.

§ 1. ВИРАЗИ ЗІ ЗМІННИМИ

Розглянемо, наприклад, рівняння:

$$\frac{2}{3}(x - 5) + 3x = 17 - 2x.$$

Ліва і права його частини — *вирази*:

$$\frac{2}{3}(x - 5) + 3x \text{ і } 17 - 2x.$$

Кожний із цих виразів містить одну змінну x . А бувають вирази з двома, трьома і більшою кількістю змінних. Наприклад, вираз $2ax + cx^2$ містить три змінні: a , c і x .

У математиці вирази зі змінними відіграють дуже важливу роль. Математична мова — це мова виразів. Не випадково значна частина шкільного курсу алгебри присвячена вивченню виразів.

Бувають вирази і без змінних, наприклад:

$$97 \cdot 17, \quad -\frac{3}{5} : 45; \quad \frac{0,2 \cdot 3 - 15 : 7}{2(3,5 - 1,8)}.$$

Такі вирази називають *числовими*.

Отже, вирази бувають числові та зі змінними (мал. 1). Далі ми розглядатимемо переважно вирази зі змінними.

Мал. 1

Кожний числовий вираз (який не містить ділення на 0) має одне значення. А вираз зі змінними при різних значеннях цих змінних може набувати різних значень.

Для прикладу знайдемо значення виразу $3a + 5$, якщо a дорівнює 1, 2, 3 і -4 .

Якщо $a = 1$, то $3a + 5 = 3 \cdot 1 + 5 = 8$;
 якщо $a = 2$, то $3a + 5 = 3 \cdot 2 + 5 = 11$;
 якщо $a = 3$, то $3a + 5 = 3 \cdot 3 + 5 = 14$;
 якщо $a = -4$, то $3a + 5 = 3 \cdot (-4) + 5 = -7$.

Результати обчислень запишемо в таблицю.

a	1	2	3	-4
$3a + 5$	8	11	14	-7

Якщо вираз містить кілька змінних, наприклад $2a - 3x$, то для знаходження його значення слід мати або надавати значення для кожної змінної. Наприклад, якщо $a = 7$ і $x = 5$, то $2a - 3x = 2 \cdot 7 - 3 \cdot 5 = -1$.

Якщо вираз не містить ніяких інших дій, крім додавання, віднімання, множення, піднесення до степеня і ділення, його називають *раціональним виразом*. Приклади раціональних виразів:

$2x + n$, $-\frac{2}{3}(x - 5)$, $\frac{a - c}{2a + c}$, $a + \frac{1}{x + c}$.

Раціональний вираз, який не містить ділення на вираз зі змінною, називають *цілим*. Два перших з наведених вище виразів — цілі, інші — дробові. У цьому розділі ми розглядатимемо тільки цілі вирази.

Вирази $a + b$, $a - b$, $a \cdot b$, $a : b$ — відповідно сума, різниця, добуток і частка змінних a і b . Читають їх і так: «сума чисел a і b », «різниця чисел a і b » і т. д.

Математичними виразами вважають також окремі числа або змінні, наприклад: 2 , 0 , x , $-a$. А записи, що містять знаки рівності або нерівності, наприклад: $2 + 3 = 5$, $x < 5$, — не вирази.

Хочете знати ще більше?

Раніше ви розрізняли *числові вирази* і *буквені вирази*, однак у сучасній математиці буквами позначають не тільки невідомі числа. Наприклад, буква π позначає відношення довжини кола до його діаметра; його наближене значення дорівнює $3,14$. Тому вираз $\pi + 2,5$, хоч і містить букву π , є числовим виразом. Згодом ви ознайомитеся з виразами $f(x)$, P_4 , C_5^2 , $\sin \pi$ та багатьма іншими, які містять букви, але не такі, замість яких можна підставляти числа. Тому далі ті букви, замість яких можна підставляти різні числа, ми називатимемо *змінними*, розуміючи, що їх значення можуть змінюватися. А вирази, які містять такі змінні, називатимемо *виразами зі змінними*.

Словом *вираз* в українській мові часто називають і висловлення (наприклад, крилатий вираз), і вияв настрою (вираз обличчя) тощо. У математиці цим словом коротко називають математичний вираз. А *математичний вираз* — це написані в якому-небудь зрозумілому порядку математичні символи, включаючи числа, букви, знаки дій, дужки, знаки відсотків, модуля тощо. Наприклад, старшокласники, крім інших, розглядають і такі вирази:

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x}, \quad \sum_{n=1}^9 n^2, \quad \int_0^a x^2 dx.$$

Що вони означають, ви згодом дізнаєтесь.

Перевірте себе

1. Наведіть приклад числового виразу.
2. Наведіть приклади виразів зі змінною, із двома змінними.
3. Які вирази називають раціональними?
4. Які вирази називають цілими?
5. Наведіть приклад виразу з модулями.

Виконаємо разом!

1. Напишіть у вигляді виразу число, яке має:
    - а) a сотень, b десятків і c одиниць; б) m тисяч і n десятків.
- ✓ Розв'язання. а) $100a + 10b + c$; б) $1000m + 10n$.

2. Відомо, що $a + b = 35$. Знайдіть значення виразу $7a + 7 + 7b$.

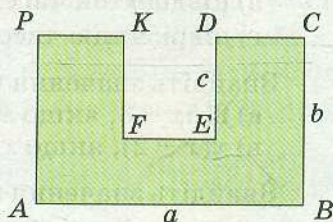
✓ Розв'язання. Скористаємось переставним, сполучним і розподільним законами:

$$\begin{aligned} 7a + 7 + 7b &= 7a + 7b + 7 = \\ &= (7a + 7b) + 7 = 7(a + b) + 7 = \\ &= 7 \cdot 35 + 7 = 252. \end{aligned}$$

3. Знайдіть периметр многокутника, зображеного на малюнку 2, якщо $AB = a$, $BC = b$, $DE = c$.

✓ Розв'язання. Оскільки $CD + EF + KP = AB$, то

$$AB + BC + CD + DE + EF + FK + KP + PA = 2AB + 2BC + 2FK = 2a + 2b + 2c.$$

Мал. 2

Виконайте усно

1. Прочитайте вираз:

а) $m + n$; б) $m - x$; в) $1 + c$; г) $2ax$; ґ) $\frac{1}{2}(x + y)$; д) $\frac{2}{3}(x - 2)$.

2. Який із записів є виразом:

а) $2ax - x^2$; б) $a + b = b + a$; в) $3x + 5 = 7$; г) $2(3 - 0,7) - 3,5$?

3. Який із виразів — числовий, а який — зі змінними:

а) $37x - 2,4$; б) $2,5$; в) $48 - 3,7(2 - 3,5)$; г) 24% ?

4. Довжини сторін прямокутника — a і b . Що означають вирази: ab ; $2(a + b)$; $a + b$?

Рівень А

5. Запишіть у вигляді числового виразу:

а) суму чисел 5 і 7;

б) різницю чисел 8 і -3;

в) добуток чисел 15 і -4;

г) відношення чисел 12 і 4.

Знайдіть значення виразу (6—8).

6. а) $\frac{2}{5} \cdot \frac{3}{4} + 2,5$;

б) $2,7 - \frac{3}{10} \cdot 7$;

в) $2\frac{1}{3} - \frac{2}{5} \cdot \frac{5}{6}$.

7. а) $30,5 : 0,5 - 1976 : 32,5$;

б) $3,85 \cdot 5\frac{1}{7} + 69,25 : 27,7$.

8. а) $\left(1,75 : \frac{2}{3} - 1\frac{5}{8}\right) \cdot 16$;

б) $\left(5 - 11\frac{7}{8} : 2,5\right) : 0,0625$.

9. Для поданих виразів запишіть їх суму; різницю; добуток; частку:

а) $2i$ і c ;

б) $2x$ і $c - x$.